

ИНТОНАЦИЯТА И ПОВТОРЕНИЕТО КАТО МАРКЕРИ НА КВАЗИВЪПРОСИТЕЛНОСТТА

Аксения Тодорова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

INTONATION AND REITERATION AS QUASI-INTERROGATIVE SENTENCE MARKERS

Akseniya Todorova
Constantine of Preslav University of Shumen

The paper deals with quasi-questions in Bulgarian colloquial speech. These are interrogative sentences by form only (not by content), and unlike real questions, they do not seek information from the interlocutor but have other communication purposes. The factors that determine the quasi-interrogative nature of these sentences are diverse and their usage is complex. The paper analyzes the intonation and reiteration as syntactic markers of colloquial quasi-interrogative sentences.

Key words: *quasi-interrogative sentence, quasi-interrogative marker, intonation, reiteration*

Анализът на въпросителните по форма изказвания с невъпросителна функция показва, че те съдържат в структурата си някои общи граматически характеристики, заради които изказванията се определят като квазивъпросителни. Факторите, които обуславят квазивъпросителността, са многообразни и най-общо могат да бъдат обозначени като синтактични, лексикални, контекстови и екстралингвистични. Тяхното действие е комплексно и нито един не може да се разглежда изолирано от останалите. Например в диалогичното единство

- *Аз не вярвам да започнат скоро да санират //*
- *Е как не вярваши / като на Мариини блока вече са го почнали//*

квазивъпросителното изказване оформя началото на репликата реакция. Маркерите на квазивъпросителността тук са няколко. Невъпро-

сителната употреба се подсказва на първо място от интонацията, която не е интонация на същинско въпросително изказване. Наличието на повторение на част от предикатната структура на репликата стимул е втори белег за невъпросителната употреба на изказването. Въпросително оформеното изказване е построено по модела *как* + V_{II} (повтарящ се елемент от стимула), който по своя характер като фразеосхема е още един знак на невъпросителността на изказването. Фразеосхемата носи отвлечено значение и в случая изразява несъгласие и изненада с твърдението на събеседника. Наличието на частица *е* към въпросителната дума също допринася в изказването да се изрази субективно отношение. На последно място по изразяване, но не и по важност е наличието на мотивиращо изказване след квазивъпроса. То вече по директен начин показва, че с въпросително оформеното изказване не се търси попълване на липсваща информация, а се представя субективното (силно емоционално) отношение на говорещия.

Обект на настоящото изложение са интонацията и повторението като част от синтактичните маркери на квазивъпросителността в разговорната реч.

1. Интонацията като маркер на квазивъпросителността

Ш. Бали отбелязва, че в обичайната речева практика е почти невъзможно да се зададе въпрос, който да има чисто разсъдъчен характер. „В огромния брой от случаите (хората) изразяват с него една или друга потребност или желание, което неизменно е свързано с емоции“ (Бали 1961: 309). Авторът смята, че *интонацията* на тези изказвания, „както и въобще на всичко в езика, е призвана да предаде тези чувства“, разглеждани от него като „косвени експресивни средства“ (Бали 1961: 290 – 309).

Общопризнато е, че интонацията е един от главните признаци на изречението (ГСБКЕ 1983: 24). Под интонация К. Попов разбира „движението на тоновете, промените на гласа по височина, сила и тембър, мелодията, темпото и паузите на речта, логическото, емфатическото и фразовото ударение“ (ГСБКЕ 1983: 24 – 25). Според автора „интонацията играе особена роля, когато формално-граматическите средства на изречението са недостатъчни. Тогава тя добива структурно значение: чрез нея едно съобщително изречение може да се превърне във въпросително, подбудително или възклицателно“ (ГСБКЕ 1983: 25). Две от четирите функции на интонацията, очертани от К. Попов, са свързани с изразяване на „волево-емоционалната страна на речта“, както и с „изразяване на „оценъчно или модално отношение

към действителността“ (ГСБКЕ 1983: 25). Интонацията е тази, която „актуализира съобщението, превръщайки го в комуникативна единица“ (Цонев 2007: 24).

Важен принос за изучаването на интонацията има Й. Пенчев¹, който е и автор на частта за интонацията във фонетичния том на Академичната граматика на българския език. Според Й. Пенчев множествата от интонационни признаци могат да се обобщят в две основни групи: *синтактични интонационни признаци*, които разграничават комуникативните типове изречения – височина, ударение и граница (с пауза); *атитудиялни интонационни признаци*, показващи отношението на говорещия, модално-емоционални признаци – регистър, гръмка, удължаване, темп и емфатично ударение (ГСБКЕ 1982: 258). И двата типа интонационни признаци имат отношение към разглежданата тема. Действието на синтактичните признаци е свързано с факта, че изказванията са въпросително оформени. Същевременно квазивъпросителните структури не задават въпрос, а са по функция съобщителни, възкликателни, подбудителни. Тук именно се добавя действието на атитудиялните интонационни признаци, което е свързано със специфичната субективна и емоционална наситеност и употреба на квазивъпросите.

Й. Пенчев наблюдава особен тип интонационен контур на въпросително оформено изказване с *модална употреба*. Той обосновава как интонацията може да се разглежда като маркер на квазивъпросителността, като я дефинира така: „[...] интонацията е модална, когато влиза в противоречие със синтактичната форма на комуникативния тип по цел на изказването“ (Пенчев 1980: 146). Според изследователя съпоставянето на нормалната за даден комуникативен тип интонация с изменената ситуация при същата синтактична форма е средство за разпознаване (или въвеждане) на модалност в изказването. С други думи, когато въпросителното по форма изказване чрез интонацията получи друга комуникативна цел – например подбуда, интонацията е средството, което дава знак за тази промяна. Например въпросително оформеното изказване: **Няма ли да затваряш вече прозореца / че умрях от студ** // може да бъде изговорено с умолителна интонация и да изрази учтива молба, но може също и да съдържа груби нотки на подбуда за извършване на действието, както и нетърпение действието да бъде извършено в най-кратък срок.

¹ Вж. Пенчев 1980.

Ст. Стойков смята, че в българския език чрез понижаването на тона в изречението се „изразява увереност, сигурност“, чрез задържането на тона – „неувереност, колебание“, а чрез силното повишаване на тона – „учудване“ (Стойков 1966: 156 – 157).

Квазивъпросите без въпросителна дума имат възходяща интонация в края, разграничаваща ги от съобщителните изказвания, с които иначе биха имали еднаква структура. И при двата структурни вида квазивъпроси атитудиялните интонационни признаци внасят субективно-емоционалното отношение на говорещия.

Характеристиката на интонацията като маркер на квазивъпросителността показва пъстра картина. Интонацията е единствен маркер в изказвания без въпросителна дума, употребени като реплика реакция в диалогичното единство и изграждани като независими от стимула изказвания, напр.:

- *Влака закъснял със сто и двацет минути //*
- **Сериозно?!**

Интонацията в подобни изказвания е възходяща, с повишаване на тона и силен акцент върху последната ударена сричка. Този интонационен контур изразява предимно учудване от казаното от събеседника. Самата реплика обикновено е кратка, често еднословна, изградена от наречие за логическо уточнение. Възможни са и други постройки на репликата с елементи, предопределени от съдържанието на разговора:

- *...и като влезли във влака / имало толкова хора / че трябвало да пътуват в тоалетната //*
- **Наистина?!**
 - *Преди три седмици беше фестивала //*
 - **Верно?!**
- *Защо така не ми върви тая игра //*
- **Ами на мене?!**
 - *Напръскай с Райд и затвори //*
 - **Из къщи?!**

Възходящ интонационен контур имат и репликите реакция без въпросителна дума, но структурно зависими от стимула, тъй като повтарят някаква негова част, напр.:

- *Дядо знаеш ли какъв пелин направи //*
- **Ма дядо ти?!**
 - *Налей една ракия да пия / ади //*
 - **Ракия?!**

Тези случаи са изключително често срещани, в тях интонацията е водещ маркер на квазивъпросителността, но подкрепен от повторението. От стимула се повтаря по правило рематичната част, изразяваща същини и факти, спрямо които вторият събеседник изразява несъгласие, учудване или просто възражение, вж. съответно:

- *Как да не се записва бе //*
- **Записваш?!**
 - *Накрая ще се съгласиш //*
 - *Аз да се съглася?! Никога //*
- *Нещо гоблени ...//*
- *Не //*
- **Не?!**

Среща се повторение и на целия стимул. В тези случаи реплика-та повторение е със задължителна промяна на низходящата интонация с възходяща. Така видът на интонацията определя квазивъпросителния ѝ характер, напр.:

- *Утре в шест часа тръгвам аз //*
- **Шест часа утре тръгваш?! Що тъй рано //**
 - *...така ходя на работа //*
 - **На работа ходиш тъй?!**
- *Щях да си купя Сейко за петнайсет лева //*
- **Да си купиш Сейко за петнайсет лева?!**

Друг тип мелодичен контур имат квазивъпросите с въпросителна дума. Тук интонацията също е важен маркер на квазивъпросителността, защото именно тя различава същинския въпрос от квазивъпроса, срв: *На кого говориш така?* (въпрос) и *На кого говориш така?!* (= *Не можеш да ми говориш така*); *Да излъжа ли?* (въпрос), *Да излъжа ли?!* (изненада); *Струва ли си?* (въпрос), *Струва ли си?!* (= *Не си струва*).

Структурно квазивъпросът може да се проявява в монологично изказване или във всяка от репликите на диалогично единство. Когато е в репликата реакция, той може да е независим по строеж от стимула или пък да се изгражда чрез повторение на различни части от предходната реплика, вж. съответно:

- **Оная Мария какво ми се фука //** *Да не е нещо повече от мене //* *Айде де //*
- **Здравейте //** *Що спите бе //* **Я кое време е //**
 - *Не стим бе //*
- *Най ме е яд / че ме прави на будала//*
- *Стига и ти //* **Можеш ли да затвориш на хората устата //**
 - *При баба си не си ли ходил //*

- *Ами кога да отида // Не съм // Изпити...//;*
- *Ама си готов да излъжеш //*
- *Да излъжа ли // Няма такова нещо //*.

Удължаването на вокали е също характерна част от интонационната характеристика на разглеждания тип изказвания. Удължаването като маркер на квазивъпросителността най-често се среща при крайните гласни на пълнозначни въпросителни думи, употребени самостоятелно. Специфичната интонация и удължаването изразяват обикновено несъгласие със събеседника, напр.:

- *Щял да хваща направо самолета / едва го разубедили //*
- *Какво-о-о // Той да не е луд //*
 - *Вчера се събирали на заседание и го гласували //*
 - *Кога-а-а // Че той беше в командировка //*.

В изказвания със структура само от частици с помощта на експресивна интонация и удължаване на вокалите също се постига квазивъпросителен характер от вида:

- *Добре / и нейните там да сложа / триста и петдесет / четиристотин лева за десет човека //*
- *Е и-и-и?! Това колко е // Десет пъти по-малко //*
 - *Щото е празник / не се ядосвай / а //*
 - *Ъ-ъ?! Ко да се ядосвам // Аз днес колко пъти го бих //*
- *Ма направо прекали вече // Това да направя / онова да ти донеса // Нещо друго да искаш // А-а-а?! //*

Част от интонационната характеристика са и паузите между частите на изказването, които накъсват изказа – знак за особено емоционално състояние на говорещия. По този начин обикновено в монологични изказвания се изразяват колебание между едно или друго твърдение, психическо напрежение, омаловажаване на изобразяваните реалии, несигурност в истинността на изказваното и под., вж.:

- *Вчера .../ кога /... днеска .../ изхвърлям боклука и гледам...//;*
 - *Ами да .../ аз колко време ... чаках да дойдеш .../ ти ... //*
- *Искаш ли // ... знаеш ли какво // ... Аз имам оферта // Ако искаш ...//;*
 - *В моя среда ми беше много приятно // Просто .../ толкова години... / колко .../ аз откак съм родила Ивановина ... / с колеги много рядко се виждам //*
- *Абе тука / преди една седмица / ... кога беше ... / абе не можах да го изгледам цялото //*.

В разговорната реч не са редки и случаите, когато квазивъпросите са незавършени изказвания – било защото продължението е ясно,

било защото то не е важно за комуникацията. Съответно и интонацията, с която те се изказват, е „отворена“ в края, напр.:

- С това „Крадецът на праскови“ въобще .../ толкова трудно не знам откога не съм писала / с такъв труд и с такава мъка // И то да кажеш / че съм написала нещо / пет-шест листа / **то колко**...//.

Интонацията като синтактичен знак за квазивъпросителността на изказването е значима, но не изолирана характеристика на този вид изказвания.

2. Повторението като маркер на квазивъпросителността

В структурата на разглежданите изказвания много често присъстват повторения от различен характер, което естествено води до наблюдения върху ролята им като маркер на квазивъпросителността. Повторенията могат да бъдат с диалогично и монологично проявление, като и при двата вида интонацията е важен съпътстващ фактор.

2.1. Основен случай са диалогичните повторения. Те представляват „един от най-разпространените начини за реализиране на синтактичната зависимост между репликите на диалогичното единство“ (Савова 1982: 149) и това е подробно обяснено в лингвистичната литература (вж. напр. Йотов 1966; Маринова 1970; Лазарова 1979; Савова 1982, 1983, 1986). Повторенията имат основно свързваща функция между репликите на диалогичното единство, но са и „в най-широк смисъл израз на отношението на втория говорещ към казаното от първия“ (Савова 1986: 28). Повторенията въпроси според изследователите са въпросителни само формално, тъй като, независимо че съдържат във формата си въпросителна дума, са невъпросителни по съдържание (вж. Рестан 1969, Савова 1986). Най-общо в обяснението на явлениято се акцентира върху транспозицията на специфичната въпросителна форма, която в комбинация с повторение на различни елементи от стимула служи за предаване на особена емоционална реакция на говорещия. По този начин в разглеждания тип въпросително оформени изказвания повторението става маркер на квазивъпросителната им употреба.

Повторението не следва да се разглежда самостоятелно и независимо от останалите маркери на квазивъпросителността. Квазивъпросителната реакция със структура на различни по характер повторения от стимула на диалогичното единство имат и специфична интонационна характеристика. Наблюденията на Й. Пенчев върху модални употреби на немодални структури – каквито са повторенията въпроси – показ-

ва, че основното им смислово съдържание може да се подсилва с модифициращи интонационни средства: за въпроси, с които се иска повтаряне на информацията – висок завършек; за внасяне на неодобрение или несъгласие – с възлизане на тона в края на изказването; ако въпросът се състои само от една дума, удължаването е задължително, за да се оформи основният интонационен тип (ГСБКЕ 1982: 272).

Според И. Савова репликите с повторение на елемент от предходната реплика или на цялата предходна реплика от гледище на съдържанието не носят ново съобщение. „Тяхната роля е в непосредственото емоционално оцветено реагиране на казаното, в експресивното изразяване на одобрително или неодобрително отношение към факти, станали известни чрез репликата стимул“ (Савова 1982: 151). Чрез тях се изразява преобладаващо отрицателно отношение – несъгласие, изненада, омаловажаване, колебание и др.; в други случаи повторенията само запълват паузи – с цел печелене на време за обмисляне на понататъшно изказване.

Квазивъпросите повторения от този вид очертават два случая:

2.1.1. В първия случай репликата реакция представлява „чисто“ повторение на нещо от изказването на събеседника – квазивъпросът „копира“ части от стимула, без да добавя нещо друго.

В случаите с „чисто“ повторение е важно дали повторението е реакция на съобщително, или на въпросително изказване от стимула. Когато стимулът е съобщително изказване, повторението е интонационно оформено квазивъпросително изказване със завишаване тона на повторения елемент (именна или глаголна част) и изразява изненада, напр.:

- *Вече ѝ давам кисело мляко / супичка ...*
- *Супичка?!*
 - *Септември / октомври / няма да мога //*
 - *Няма?!*
- *Шест часа са били тука ...*
- *Шест часа са били тука?! И не са се обадили...//*
 - *Ще дойдат утре //*
 - *Ще дойдат утре?!*

Когато стимулът на диалогичното единство е същинско въпросително изказване, квазивъпросът от реакцията може да го повтори изцяло или частично. В зависимост от интонацията говорещият може да изрази изненада от зададения въпрос (изненада, че събеседникът пита за ясни неща), раздразнение от въпроса, срв.:

- *Кой ти каза //*
- **Кой ми каза!** // *Ами че целият град говори //*;
 - *За кой Гошо говориш бе //*
 - **За кой Гошо!** // *Абе от вашия курс Гошо //*

Интонация на „нормални“ въпросителни изречения имат, от друга страна, „чисти“ повторения, които се използват, за да отложат отговора на зададения въпрос, докато той бъде обмислен и оформен, напр.:

- *Кога беше това //*
- **Кога беше?** // *Ами ... има два-три месеца оттогава //*;
 - *Колко струва //*
 - **Колко струва?!** *Милиони //*;
- *Виждал ли си Виктор //*
- **Виждал ли съм Виктор?** *Де да го знам ...//.*

2.1.2. Втори случай представляват повторенията, при които към повторената част в репликата реакция се добавя въпросителна дума, напр.:

- *Ще дойдат утре //*
- **Как утре //**;
 - *Ние ги посрещнахме на автогарата снощи //*
 - **На автогарата ли //** *Те не пътуваха ли с влак //*

Стимулт на диалогичното единство може да бъде съобщително изказване, напр.:

- *Не знам / обаче на Обзор плажа е много хубав //*
- **На Обзор ли //** *Вие не бяхте ли на Поморие //*;
 - *Не знам / обаче на Обзор плажа е много хубав //*
 - **Как на Обзор //** *Вие не бяхте ли на Поморие //*
- *Не знам / обаче на Обзор плажа е много хубав //*
- **Къв Обзор бе //** *Вие не бяхте ли на Поморие //*

Стимулт може да бъде и въпросително изказване, напр.:

- *Що се смееш сега //*
- **Що се смее ли //** *Ти поглеждал ли си се в огледалото //*;
 - *Що се смееш сега //*
 - **Е как що се смее //** *Ти поглеждал ли си се в огледалото //*

В квазивъпросите повторения от разглежданите видове могат да се използват различни въпросителни думи, оформящи синонимни квазивъпросителни структури, което показва, че не видът на въпросителната дума, а цялата конструкция с повторението е маркер на квазивъпросителността.

2.2. Друг тип са монологичните повторения. Те се появяват в изказване на един и същ говорещ, като представляват повторение на предходна част от същото изказване. Квазивъпросите повторения имат интензифициращ характер. Повторените части могат да са в контактна позиция или да са отдалечени едно от друго, напр.:

- *Ние снощи трите ходихме на „Бохеми“// седяхме и нали всички си тръгнаха*
/ ... / *и ний **ко да прайм** // **ко да прайм** // то жив човек нямаше // ...;*
 - ***Кво да прая сега** // **Кво да прая** // да сляза на Орлов мост и после пеша да зацепа //...;*
 - *Те там са събрани кой знае откъде // **Ти да не мислиш** / че тия са с докторска степен // **Да не мислиш** ...// само фасона им ...//;*
 - *Вие тапи ли имате в ушите си / или нарочно така // **Да ви го напиша да си имате бележка** // че аз не съм извършител на това ...// **Да ви го напиша** //.*

Повторението най-често е двукратно в рамките на репликата, но може да бъде и многократно, както в примерите:

- *... и тя като някоя фея .../ из гората ...//*
- ***Що да не се правят на луди** // нали си вземат парите ... // **Що да не се правят на луди бе** // ... хич не им пука ...// **Що да не се правят на луди** // ще се правят и оттатък //.*

2.3. Специфичен смесен вид повторение представляват случаите на поява на монологично повторение в реплика реакция на диалогичното единство, която сама по себе си е изградена с повторение на елементи от предходната реплика и с добавен въпросителен елемент, тип:

- *Що // Сега не си ли оправихте отношенията //*
- ***Какво да оправим** // **Какво да оправим** //*
- *Де да знам бе //...;*
 - *Ами тогава що отменихте пътуването //*
 - ***Какво пътуване бе** // **Какво пътуване** // Само до пътуване ми беше тогава // Оня мрънка / малката болна / работата ми накамарена...//.*

Такива диалогично-монологични повторения са по-рядък случай, но повторението в тях е изключително мощен квазивъпросителен маркер. От една страна, втората реплика реагира емоционално на казаното от събеседника, а от друга – монологичното повторение в самата нея интензифицира ефекта на натрупаните емоции толкова пъти, колкото е повторението.

Като обща констатация от направените наблюдения може да се заключи, че интонацията и повторенията от различен тип са едни от най-ярките сигнализатори за невъпросителна употреба на иначе въпросителни по форма изказвания.

ЛИТЕРАТУРА

- Бали 1961:** Балли, Ш. *Французская стилистика*. [Bally, Ch. Frantsuzskaya stillistika.] Москва: Издательство иностранной литературы, 1961.
- ГСБКЕ 1982:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom I. Fonetika.] София: Издателство на Българската академия на науките, 1982.
- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис*. [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 3. Sintaksis.] София: Издателство на БАН, 1983.
- Йотов 1966:** Йотов, Цв. Към проблема въпрос и въпросително изречение. [Yotov, Tsv. Kam problema varpos i varpositelno izrechenie.] // *Годишник на СУ, Факултет по славянски филологии*. Том 60, 1, 1966, 609 – 641.
- Лазарова 1979:** Лазарова, А. Бележки върху контрадикцията в диалогичната реч. [Lasarova, A. Belezhki varhu kontradiktsiyata v dialogichnata rech.] // *Български език*, 1979, кн. 2, 147 – 153.
- Маринова 1970:** Маринова, Й. Структурни типове изречения във въпросно-отговорната форма на диалога. [Marinova, Y. Strukturni tipove isrecheniya vav varpositelno-otgovornata forma na dialoga.] // *Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“*. Том VIII, кн. 1, 1970/1971, 316 – 341.
- Пенчев 1980:** Пенчев, Й. *Основни интонационни контури в българското изречение*. [Penchev, Y. Osnovni intonatsionni konturi v balgarskoto izrechenie.] София: Издателство на БАН. Институт за български език, 1980.
- Рестан 1969:** Рестан, П. *Синтаксис въпросителного предложения*. [Restan, P. Sintaksis voprositel'nogo predlozheniya.] Oslo: Universitetsforlaget, 1969.
- Савова 1982:** Савова, И. Характеристика на репликите-повтори в диалогичната реч. [Savova, I. Karakteristika na replikite-povtori v dialogichnata rech.] // *Български език*, 1982, кн. 2, 149 – 156.
- Савова 1983:** Савова, И. *Характеристика на диалога в българския език. Реплики – повторения*. [Savova, I. Karakteristika na dialoga v

balgarskiya ezik. Repliki-povtoreniya.] Автореферат на дисертация за получаване на научна степен „кандидат на филологическите науки“, Шумен, 1983.

Савова 1986: Савова, И. Повторения-въпроси в българската диалогична реч. [Savova, I. Povtoreniya-vaprosi v balgarskata dialogichna rech.] // *Годишник на ВПИ – Шумен*, Филологически факултет, т. 10А, 1986, 27 – 50.

Стойков 1966: Стойков, Ст. *Увод във фонетиката на българския език*. [Stoykov, St. Uvod vav fonetikata na balgarskiya ezik.] София: Наука и изкуство, 1966.

Цонев 2007: Цонев, П. Интонацията – израз и реализация на значение. [Tsonev, P. Intonatsiyata – izraz i realizatsiya.] // *Годишник на Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“*, Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2007, т. 5, 259 – 281.